

NIEKTORÉ POZNÁMKY K OTÁZKE SLOBODY

MICHAL KRAJČOVIČ

Človek ako živá bytosť je časť prírody, časť nekonečne rozmanitej a neustále sa vyvíjajúcej hmoty, je plod dlhotrvajúceho vývoja organického sveta. V tomto však (totiž, že človek je časť prírody) nespočíva jeho špecificky ľudská podstata. Človek sa zásadne líši od ostatnej prírody tým, že je schopný vedomého odrazu obklopujúcej ho prírody, že uvedomele proti nej bojuje, využívajúc znalosti objektívne jestvujúcich zákonov tejto prírody. Tento uvedomelý boj je predovšetkým ľudská prax, výrobná činnosť ľudí, teda práca. Práca je to, čo stojí pri zrode človeka, čo ho oddelilo od ríše ostatných živých bytostí.

Človek na rozdiel od ostatnej živej prírody stojí teda v protiklade k obklopujúcemu prostrediu. Toto protirečenie, ktoré sa historicky vytvorilo v priebehu vývinu živej prírody, je špecifickou zvláštnosťou ľudí. Hnacou silou ďalšieho vývoja ľudskej spoločnosti je boj protikladov príroda — ľudská spoločnosť, ktorý sa prejavuje v práci, a metóda, ktorou sa toto protirečenie rieši, je neustály rozvoj výrobných síl.

Je pravda, že vývoj spoločnosti ide cez rozvoj individua, že niet nijakého abstraktného „spoločenského“ vedomia, ale že toto vedomie existuje iba v konkrétnych individuálnych hlavách jednotlivých ľudí. No pretože individuum je vždy spoločenská bytosť, znamená to, že jeho rozvoj ako spoločenskej bytosti musí nevyhnutne vychádzať z daného stavu vývoja spoločnosti, ktorý je od individua nezávislý. Napopak, individuum, jeho vedomie, je závislé od spoločenského bytia, je ním určované.

Človek teda nie je abstraktný jednotlivec, izolované individuum, existujúce osamotené a vyvíjajúce sa mimo spoločnosti. Ako hovorí Marx: „... ľudská podstata nie je nijaké abstraktum, vlastné jednotlivému individuu. Vo svojej skutočnosti je súhrnom spoločenských vzťahov“.¹

Odteraz musíme teda skúmať predovšetkým to, čím je individuum ako spoločenská bytosť určované, teda spoločenské bytie a jeho rozvoj, ktorý je určovaný koniec koncov bojom protikladov príroda — spoločnosť.

Myslíme, že pre riešenie takej otázky, ako je kategória slobody, je toto vymedzenie veľmi dôležité. Slobodu nemožno chápať ako vlastnosť nejakého abstraktného človeka, existujúceho a konajúceho mimo spoločnosti, pretože človek sa utváral, vyvíjal práve v spoločnosti a len vďaka tejto poslednej. Ľudskú spoločnosť charakterizuje práve to, že stojí proti okolitej prírode, že sa snaží podmaniť si ju, prispôbiť svojim potrebám. Toto protirečenie medzi prírodou a ľudskou spoločnosťou, ktoré sa rieši neustálym rozvojom výrobných síl, možno považovať za podmienku (alebo predpoklad) vnútorného vývoja ľudskej spoločnosti samej, ktoré sa vyvíja na základe vnútorného protirečenia medzi hlavnými skupinami ľudí, ktorí majú rôzny pomer k výrobným prostriedkom a teda rôznym spôsobom sa zúčastňujú boja

¹ Marx, K., *Tézy o Feuerbachovi*, téza VI.

spoločnosti s prírodou. Sloboda je vždy vlastnosť konkrétneho človeka — teda človeka prináležajúceho k určitej skupine ľudí, ak máme na mysli doterajší vývoj spoločnosti (neberúc do úvahy pospolnú spoločnosť). Základnou charakteristickou črtou človeka v spoločnosti je to, že sa zúčastňuje nejakým spôsobom toho procesu, v ktorom ľudská spoločnosť mení svet. Toto je podstatná, základná črta človeka. Človek však je nejakým spôsobom zaradený do spoločnosti, zaujíma v nej určité miesto. Iba v dialektickom vzťahu týchto dvoch stránok podstaty človeka môžeme hovoriť o slobode človeka.

Na jednej strane je teda podstata človeka, ktorého špecifickou črtou je práca, účasť človeka na boji spoločnosti s prírodou, na druhej strane jeho existencia ako spoločenského tvora. Tieto dve kategórie nemožno však od seba oddeľovať v konkrétnom historickom vývine ľudstva, pretože človek vždy bojoval s prírodou ako spoločenský tvor, ako súčasť spoločnosti a vždy bol závislý od tejto poslednej. Na úzku súvislosť a vzájomnú podmienenosť týchto dvoch kategórií chceme poukázať pri niektorých problémoch slobody, najmä z toho aspektu, že stupeň slobody človeka je určovaný koniec koncov stupňom súladu podstaty, ktorá je prvotná, a spoločenskej existencie človeka, ktorá sa mení v závislosti od spôsobu riešenia protirečenia príroda — spoločnosť. V krátkom článku nemôžeme vyčerpať celú túto problematiku, ale pokúsime sa aspoň nadhodiť zásadné teoretické otázky, najmä z toho dôvodu, že o probléme slobody sa v poslednom čase hodne diskutuje, a to často nie z hľadiska základného postavenia otázky. Nie je potrebné skúmať otázku v celej jej historickej šírke; obmedzíme sa len na porovnanie slobody v buržoáznej spoločnosti a konkrétnej realizácie slobody v procese socialistickej revolúcie a v socialistickej spoločnosti.

Slobodu ako čiste ľudskú kategóriu treba predovšetkým chápať v celom jej rozsahu a vývine. Veľmi často na otázku, čo je to sloboda, počujeme odpoveď: „Sloboda je poznanie nevyhnutnosti.“ Táto odpoveď je správna potiaľ, pokiaľ nám dáva vysvetlenie vnútornej náplne slobody, no nemôžeme sa s ňou uspokojiť z hľadiska činnosti človeka, jeho vzťahu k prírode, nevyhnutné zákony ktorej človek poznáva. Sloboda má vzťah jedine k človeku a môžeme o nej hovoriť len z hľadiska vývoja človeka a vývoja jeho praktickej činnosti, ktoré prebieha v spoločenskom spôsobe výroby. Sloboda je predovšetkým konkrétna, je to stav ľudstva. „Poznanie nevyhnutnosti nie je ešte sloboda,“ hovorí Garaudy, „je iba jej predpoklad, pretože sloboda je skutočný stav ľudstva a samo poznanie nestačí zmeniť tento stav.“²

V tomto poňatí otázky slobody jasne vystupuje do popredia aktívna stránka marxistickej filozofie, ktorá uvažuje nielen o poznávaní sveta, ale aj o jeho zmenách činnosťou človeka, ktorý v tomto svete žije.

Poznanie nevyhnutnosti a činnosť, prax ľudí mení v súlade s týmto poznaním zároveň so zmenami sveta aj človeka samého, mení spoločnosť. Vývoj ľudskej spoločnosti značí zároveň aj vývoj ľudskej slobody, rozširovanie poznania a možnosti činnosti v súlade s týmto poznaním, teda stále väčšie oslobodzovanie sa človeka, rozširovanie jeho moci jednak zo strany objektu, jednak zo strany subjektu.

Celý zmysel ľudskej činnosti spočíva v tom, že ľudská spoločnosť mení svet pre svoje potreby. Vedecké poznanie, od ktorého závisí slobodná činnosť ľudí tak vzhľadom na prírodu, ako aj vzhľadom na spoločnosť, je vždy utilitaristickej povahy. Je tu jednota predmetu skúmania (objektívna realita) a cieľa činnosti (spoločensko-výrobnej praxe). Cieľom činnosti človeka, ktorá závisí od poznania (od stupňa kto-

² Garaudy, *La Liberté*, Editions sociales 1955, 176.

rého závisí napokon stupeň slobody tejto činnosti), je premena prírodného sveta na svet ľudský, na taký svet, ktorý zodpovedá potrebám ľudí. Táto premena sveta, uskutočňovaná prácou, prebieha však v určitej forme spoločenského života, v ktorej človek žije. Každá spoločnosť je charakterizovaná vždy určitým vzťahom medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi, ktorý je výrazom stupňa ovládania prírody spoločnosťou a na druhej strane teda výrazom slobody, ktorú človek získava vo svojom historickom vývoji.

Spoločenskovo-výrobná činnosť ľudí spočíva na reálnom základe, ktorým je spoločenské bytie späté s myslením, rozumovou činnosťou ľudí. Je nepresným vyjadrením sa, ak hovoríme, že vedomie človeka je podmienené spoločenským bytím. Skôr by sa dalo povedať, že človek sa musí s týmto bytím stotožniť vo svojej myšlienkovej a praktickej činnosti, že jeho konanie vychádza z danosti, ktorou je spoločenské bytie. Ľudstvo vo svojom prírodno-historickom vývine si môže vždy klásť len také ciele, ktoré môžu s danými predpokladmi dosiahnuť; to znamená, že musí počítať vo svojej premene sveta s daným stavom vývoja výrobných síl, s výrobnými vzťahmi, ktoré mu zodpovedajú. Toto sa týka najmä progresívnych tried, ktoré sú stelesnením vývojových tendencií spoločnosti v jednotlivých fázach jej vývoja, a v tomto je vlastne zmysel zákona záväzného súladu medzi výrobnými vzťahmi a charakterom výrobných síl, čím sa zároveň vysvetľuje zákonité striedanie sa jednotlivých spoločensko-ekonomických formácií, ako po sebe v celkovom vývoji ľudskej spoločnosti nasledovali.

Ľudstvo (vo svojom celkovom vývine), napredujúc od nepoznania nevyhnutných prírodných zákonitostí k ich poznaniu vo svojej praktickej činnosti, prechádzalo patričným spôsobom spoločenskej existencie (alebo ináč povedané výrobných vzťahov), ktorý najlepšie odpovedal stupňu poznania a jeho využitia v praktickej činnosti pre rozvoj výrobných síl.

Tento spôsob spoločenskej existencie sa mení v priebehu vývoja — sú to vlastne rozličné spoločensko-ekonomické formácie, s ktorými sa v priebehu vývoja ľudstva stretávame a ktoré sú teda zároveň výrazom praktického ovládania prírody ľudskou spoločnosťou, alebo ináč povedané, zvyrazňujú slobodu ľudstva v danej etape jeho vývinového procesu, slobodu, ktorú ľudstvo realizuje na základe vývojového stupňa svojho poznania. V podstate môžeme teda povedať, že premeny spoločensko-ekonomických formácií značia postupné narastanie slobody človeka v tej línii, ktorú sledujeme a ktorá je vlastnou vývinovou zákonitosťou ľudstva, tým reálnym pohybom, ktorý je výsledkom protirečenia príroda — ľudská spoločnosť.

Existencia tohto protirečenia je absolútna vzhľadom na existenciu a vývoj človeka a práve tak má absolútne stúpajúcu tendenciu vývoj výrobných síl (založený na vývine poznania prírodných zákonov), relatívna je existencia tohto protirečenia vzhľadom na dočasnú podmienenú a relatívnu existenciu ľudskej spoločnosti samej, s ktorou toto protirečenie vzniklo a so zánikom ktorej zanikne. Myslíme, že jedine takto je možné zásadne teoreticky a súčasne aj prakticky stavať otázku slobody, ak hovoríme o takých otázkach, ako je demokracia, diktatúra proletariátu a pod. Z nášho hľadiska bude slobodnejšia tá spoločnosť (a zároveň aj jednotlivci v nej), ktorá človeku umožní získať väčšiu moc nad prírodou v dôsledku väčších možností poznania; bude to zároveň spoločnosť, ktorá nielenže nebude klásť prekážky stále hlbšiemu a dôslednejšiemu riešeniu protirečenia príroda — spoločnosť, teda rozvoju výrobných síl, ale čo viac, nebude v nej ani predpokladov viazanosti ľudí, ich orientácie na iné ciele. Na toto nám môže poslúžiť práve analýza kapitalistickej spoločnosti

z hľadiska postavenia činného človeka (t. j. človeka aktívne sa zúčastňujúceho boja s prírodou na základe poznania) v tejto spoločnosti.

Človek na základe svojej praktickej činnosti, teda práce, je vo vzťahu nielen s prírodou, ale aj s inými ľuďmi. Sama spoločnosť nie je niečo absolútne odlišné od prírody,³ aj keď má svoje špecifické zákonitosti rozvoja. Objektivita ľudského poznania samého vyplýva práve zo spôsobu poznávania objektívnej reality človekom v jeho práci. Aj keď je poznanie vždy subjektívne v tom zmysle, že je výsledkom činnosti jednotlivca, je objektivizované vo svojom výsledku (cieli), ktorým je praktická činnosť. (Už Engels napr. upozornil na to, že idea determinizmu vyplýva z praktickej činnosti človeka). Keďže poznanie nevyhnutných zákonitostí prírody prebieha v činnosti, ktorou je vždy spoločenská činnosť, je potrebné teda študovať aj zákony spoločenského vývoja, aby sme mohli poznať celý vzťah človek — príroda a jeho vývojové tendencie v rozličných fázach vývoja spoločensko-ekonomických formácií. Z vývoja praktickej činnosti vyplýva aj spoločenská deľba práce a na nej založené rôzne formy vlastníctva v doterajších typoch spoločnosti.

Z doterajších spoločensko-ekonomických formácií kapitalistická spoločnosť poskytovala pri svojom zrode najväčšie možnosti rozvinutia výrobných síl. Okruh jej možnosti pôsobenia na prírodu bol omnoho širší, než to bolo v predchádzajúcich vykorisťovateľských spoločnostiach, a v tejto súvislosti aj stupeň slobody jednotlivca za kapitalizmu je omnoho vyšší, než to bolo, napríklad za feudalizmu alebo v otrokárskej spoločnosti: ba dokonca ideológovia kapitalizmu vyhlasujú, že za kapitalizmu vládne úplná sloboda. Kapitalizmus pri svojom zrode značí oproti predošlým formáciám ďalší krok vpred v postupnom oslobodzovaní sa ľudstva od nadvlády prírody nad spoločnosťou tým, že potreboval a teda aj umožnil rozmach poznania nevyhnutných zákonitostí prírody, aby ich mohol v širšej miere využívať pre svoje potreby. Toto poznanie nevyhnutnosti však a jeho využívanie v praktickej činnosti, čo tvorí vlastne slobodu, podriadil tak isto ako aj predchádzajúce triedne spoločnosti záujmom vládnucej triedy. Buržoázia monopolizuje pre seba výtobytky poznania a v tomto zmysle sú teda vzťahy medzi prírodou a spoločnosťou, teda praktická činnosť, založená na poznaní, podriadené vzťahom ľudí navzájom medzi sebou. Toto je veľmi dôležité východisko pre ďalšie sledovanie otázky.

Pod slobodou sa v buržoáznej spoločnosti v konečnej inštancii rozumie sloboda obchodu, sloboda trhu. V tomto zmysle je tu teoreticky naozaj neobmedzená slobodná činnosť, no na druhej strane je táto sloboda prekrútenie pojmu pre podstatnú časť členov spoločnosti. Sloboda obchodu totiž zahrňuje v kapitalistickej spoločnosti predovšetkým slobodu obchodu s ľudskou pracovnou silou — veď to je predsa podstata kapitalizmu. V kapitalistickej spoločnosti sa protirečenie medzi prírodou a spoločnosťou rieši špecifickým spôsobom, z ktorého vyplýva u proletariátu protirečenie, ktoré nejestvovalo u žiadneho iného činného človeka predtým: je to protirečenie medzi dvoma stránkami práce proletariátu: proletár je na jednej strane človek, ktorý mení prírodu svojou prácou pre potreby ľudskej spoločnosti, na druhej strane práca u neho je púhou sprostredkovateľkou jeho vlastného života. Remeselník predáva produkty svojej práce, ktoré sú vyrobené vlastným nástrojom, zatiaľ čo pro-

³ Skúmame najmä túto stránku vecí, čo je nevyhnutne jednostranné, ale vyplýva to z nášho cieľa, ktorý sledujeme „...preslávaná „jednota človeka s prírodou“ existovala v priemysle odjakživa ... v každej epoche bola iná podľa toho, či bol rozvoj priemyslu väčší alebo menší, práve tak ako tu bol „boj“ človeka s prírodou až do rozvinutia jeho výrobných síl, na primeranej základni“. (Marx, Engels, *Nemecká ideológia*, Svoboda 1952, 45.)

letár predáva svoju vlastnú pracovnú silu; v tom je podstatný rozdiel medzi nimi, ktorý nevideli a nechcú vidieť mnohí buržoázni teoretici. Proletár sa môže stať slobodným za kapitalizmu iba tým, že by sa sám stal príslušníkom vládnucej triedy — to je však iba jednotlivec, zatiaľ čo robotnícka trieda ako celok zostáva, lebo jej existencia je nevyhnutnou podmienkou existencie kapitalizmu. Sloboda, chápaná ako slobodná činnosť človeka na základe poznania v jeho postavení proti prírode, zostáva teda za kapitalizmu slobodou pre vládnuú triedu a je poprením slobody pre proletariát, pretože výsledky tejto činnosti (a činnosť sa napokon vždy koná za určitým cieľom pre určitý výsledok) si prisvojuje buržoázia. Nemôžeme hovoriť o slobodnej činnosti tam, kde výsledok tejto činnosti, smerujúcej k premene prírody pre človeka, si prisvojil niekto iný, než ten, kto túto činnosť uskutočňuje.

Hlavnou silou vývinu proletariátu v jeho nevyhnutnej ceste vpred k socializmu je teda vnútorné protirečenie, ktoré je nositeľom; protirečenie medzi dvoma stránkami jeho práce, totiž, že proletariát svojou prácou mení prírodu, zatiaľ čo na druhej strane práca, odmeňovaná mzdou, je púhym sprostredkovateľom jeho vlastného života. Túto skutočnosť s veľkou hĺbkou ozrejmil už Marx a Engels vo svojom diele *Nemecká ideológia*: „Zatiaľ čo v predchádzajúcich obdobiach vlastné činné uplatnenie a výroba hmotného života boli od seba oddelené tým, že pripadali rôznym osobám a výroba hmotného života už pre obmedzenosť individuí platila za akýsi podradný druh vlastného uplatnenia, rozchádzajú sa teraz tak, že sa hmotný život vôbec javí ako účel a produkcia tohto hmotného života, totiž práca (ktorá je teraz jedine možná, ale ako vidíme negatívna forma činného uplatnenia) ako prostriedok. Došlo to teda teraz už tak ďaleko, že si individua musia privlastňovať existujúci súhrn výrobných síl nielen preto, aby sa mohli činne uplatniť, ale aby si vôbec zaistili existenciu“.⁴

Demokracia, o ktorej buržoázia neustále toľko hovorí, znamená za podmienok kapitalistickej organizácie spoločnosti vlastne to, že ľudia stoja navzájom proti sebe tak, ako stojí proti sebe vo veľkopriemysle súkromné vlastníctvo a práca. Na jednej strane súkromné vlastníctvo vládnucej triedy, ktorá si privlastňuje výsledky činnosti a boja spoločnosti s prírodou, ktorého ťarchu znáša potlačená trieda, na druhej strane proletariát, ktorý je zhavovaný výsledkov svojej práce, keď sa táto stáva pre neho iba nevyhnutným prostriedkom života. Na jednej strane teda sloboda vládnucej triedy, na druhej strane nesloboda proletariátu, ktorá je však predpokladom slobody vládnucej triedy. Slobodná činnosť, teda „premena“ prírody na základe jej poznania (ak skúmame len túto stránku), je totiž výsadou vládnucej triedy, pretože ona monopolizuje pre seba výsledky tejto činnosti, ktorú uskutočňuje prostredníctvom robotnickej triedy. Tu sa odhaľuje celá sofistika buržoázneho pojatia slobody a všetkých tých hesiel, s ktorými dnes buržoázia tak rada operuje.

Proletariát, aby mohol realizovať svoju slobodu, musí ju realizovať vo svojej činnosti samej. Túto treba chápať ako revolučnú prax, ako činnosť vo vzťahu k spoločnosti a najmä v tomto vzťahu. Svoju slobodu musí realizovať v činnosti na základe poznania predovšetkým spoločenských vzťahov, lebo tieto, ako sme videli, si podriaďujú v triednej spoločnosti vzťah spoločnosť — príroda, aj keď v poslednej inštancii sú výrazom riešenia tohto posledného. Konečne spôsob riešenia vzťahu spoločnosť — príroda vždy vyplýval z postavenia a cieľov triedy, ktorá bola doteraz utláčaná, ktorá však bola triedou progresívnou, tou triedou, ktorá tento vzťah vedela riešiť lepšie ako dovtedy vládnuce triedy, a preto jej patrila budúcnosť. Svoj spôsob

⁴ Marx, Engels, *Nemecká ideológia*, Svoboda 1952, 75.

riešenia, z ktorého vyplývala vždy určitá organizácia spoločnosti a stupeň slobody tejto spoločnosti, musela táto trieda presadiť triednym bojom.

Proletariát v takto chápanom procese vývoja spoločnosti sa zásadne líši od všetkých predchádzajúcich vykorisťovateľských tried práve tým protirečením medzi dvoma stránkami svojej práce, ktoré sme už spomenuli. Z tohto vyplýva nakoniec aj organizácia spoločnosti, ktorá je výsledkom víťazného triedneho boja proletariátu a jeho uchopenia moci.

Spôsob organizácie spoločnosti, ktorý proletariát realizuje vo svojom boji za slobodu, líši sa teda od všetkých predchádzajúcich. Kapitalizmus je poslednou vykorisťovateľskou spoločnosťou práve preto, že jeho nevyhnutným predpokladom je proletariát, ktorý nemôže ináč realizovať svoju slobodu ako oslobodením celej spoločnosti, lebo ináč nemôže vyriešiť protirečenie medzi dvoma stránkami svojej praktickej činnosti. Takto je napokon spôsob riešenia protirečenia vo vnútri spoločnosti závislý od triedy samej, ktorá toto protirečenie vo vnútri spoločnosti rieši, od jej vlastného vnútorného protirečenia, z ktorého vyplýva jej revolučná činnosť vzhľadom na spoločnosť. Proletariát práve preto uplatňovaním svojho triedneho záujmu uplatňuje záujem celej spoločnosti, je nositeľom nového usporiadania celej spoločnosti.

Sloboda je predovšetkým činnosť založená na poznaní objektívnych zákonov. Je tu teda úzka súvislosť medzi slobodou a pravdou, niet slobody bez poznania pravdy. Proletariát môže v triednej spoločnosti realizovať svoju slobodu vzhľadom na prírodu (totiž aby mu prináležali aj výsledky tejto činnosti) len tak, ak ju realizuje pre seba vzhľadom na spoločnosť, a videli sme, že ju môže realizovať len tak, ak zruší vykorisťovanie vôbec; neuplatňuje teda už iba svoj triedny záujem, ale v konečnom dôsledku záujem celej spoločnosti.

Komunistická spoločnosť je takto bezprostredne výsledkom praktickej činnosti proletariátu alebo ináč povedané, vyrastá zo samého stavu spoločnosti za kapitalizmu: „Komunizmus nie je pre nás stav, ktorý má byť vytvorený, nie je to ideál, podľa ktorého sa má riadiť skutočnosť. Komunizmom nazývame skutočné hnutie, ktoré zruší terajší stav.“⁵ Toto hnutie je vlastne revolučné hnutie proletariátu za svoju slobodu, ktoré organizuje strana na základe poznania zákonov vývoja spoločnosti. Preto možno povedať, že za kapitalizmu je slobodnou činnosťou pre potláčanú triedu tá činnosť, ktorá smeruje proti triednemu zriadeniu; možno preto povedať, že sa oslobodzuje ten robotník, ktorý bojuje za oslobodenie svojej triedy, lebo takto vlastne koná v súlade s objektívnym pohybom spoločnosti vpred ku komunizmu a vytvára podmienky pre realizáciu slobody nielen pre seba, ale pre všetkých ľudí. Poznanie pravdy v spoločenských vývojových tendenciách je takto životným záujmom proletariátu, je podmienkou jeho slobody.

Vývoj spoločnosti vpred ku komunizmu je nevyhnutný proces, ktorý vyplýva z neustáleho vývoja výrobných síl ako výslednice protirečenia spoločnosť — príroda. Usporiadanie výrobných vzťahov (alebo spôsob existencie človeka v spoločnosti) závisí od progresívnej triedy, ktorá ich tak isto nevyhnutne musí viesť do súladu s charakterom výrobných síl. Celý tento proces je nevyhnutný historický proces, ktorý prebieha na základe vedomej činnosti ľudí. Jedine takto možno pochopiť, aká je potrebná organizujúca sila v podobe revolučnej strany, ktorá pozná zákony spoločenského vývoja a môže teda usmerniť vedomú činnosť pokrokovej triedy v smere napomáhania priebehu historickej nevyhnutnosti.

⁵ Marx, Engels, *Nemecká ideológia I*, Svoboda 1952, 35.

V období diktatúry proletariátu sa so zmenami spoločnosti mení aj samo poňatie slobody pre robotnícku triedu. Táto má ihneď, ako je oslobodená od vykorisťovania, vedomie svojej slobody vo svojej práci, pretože jej prináleží aj výsledok jej činnosti. Vzhľadom na predchádzajúci typ spoločnosti ide tu o priamo kvalitatívny skok: po prvýkrát v dejinách spoločnosti (neberúc do úvahy prvotnopospolnú spoločnosť, kde však stupeň slobody bol nepatrný vzhľadom na nízky stupeň poznania nevyhnutných zákonov prírody) slobodne koná drvivá väčšina spoločnosti, ktorej prináležia aj výsledky jej premeny sveta pre potreby spoločnosti. Táto sloboda robotníckej triedy vyrastá priamo z trosiek buržoáznej slobody a úmerne s tým, ako zanikajú zvyšky buržoáznej slobody, rozširuje sa sloboda na stále širší okruh spoločnosti. V tomto práve spočíva napokon aj podstata marxistického humanizmu, ktorý uskutočňuje vo svojom konečnom ciele revolučná strana robotníckej triedy cez nevyhnutný medzistupeň, ktorým je diktatúra proletariátu.⁶

Až v socialistickej, no najmä v komunistickej beztriednej spoločnosti nájde ľudstvo po prvýkrát neobmedzené možnosti svojho rozvoja. Podstatou človeka je protirečenie medzi ním a prírodou, ktoré sa rieši metódou rozvoja výrobných síl — slobodu svojho konania v predchádzajúcich typoch spoločnosti musel človek uskutočniť cez organizáciu spoločnosti, ktorá dovoľovala slobodnú činnosť iba časti členov spoločnosti. Až v socialistickej spoločnosti sa môže ľudstvo plne venovať premene sveta pre potreby celej spoločnosti. Odteraz môže klásť hranice slobodnej ľudskej činnosti iba obmedzené poznanie. Z tohto hľadiska človek nebude síce nikdy absolútne slobodný, pretože protirečenie medzi človekom a prírodou je nevyčerpatelne práve tak, ako je nevyčerpatelná príroda vo svojom nekonečnom vývoji a v zmenách. Vieme totiž, že ľudské poznanie má síce neobmedzené možnosti, je však vždy historicky obmedzené. Človek teda nikdy nebude môcť konať vo svojej praxi absolútne slobodne v tom zmysle, že jeho poznanie nekonečného sveta nebude nikdy úplné a teda sama jeho prax nebude môcť obsiahnuť a vyčerpať neobmedzené možnosti pôsobenia na prírodu. Je tu však kvalitatívne nový stav, doteraz nepoznaný v histórii vývoja ľudskej spoločnosti: miznú protirečenia vo vnútri ľudskej spoločnosti samej, ktoré bránili plnému rozvinutiu podstaty človeka, riešeniu protirečenia príroda-spooločnosť. Takto je rozšírenie slobody ľudstva dvojaké: ľudia už nemusia orientovať svoju činnosť na riešenie antagonistických protirečení v ľudskej spoločnosti samej (triedny boj), ale môžu sa orientovať plne na premenu prírodného sveta pre potreby spoločnosti. Na druhej strane odstránenie tried vedie k odstráneniu celej série nesprávnych názorov na prírodu, lebo konečne možnosť idealizmu vo vedách sa mení na skutočnosť len v dôsledku záujmov vykorisťovateľských tried. Tu sa môže povedať, že skončila prehistória ľudstva a začína sa nová éra, dejiny ľudstva vôbec, ktorého podstata je boj proti prírode, práca. V tom je aj podstata marxistického humanizmu: otvorenie slobodného vývoja celej spoločnosti, sloboda, ktorá môže byť obmedzovaná odteraz len nedostatkami v poznaní. To je napokon aj zmysel Marxovej X. tézy o Feuerbachovi: „Hľadisko nového materializmu je ľudská spoločnosť alebo zospolečenštené ľudstvo.“

⁶ Celý tento proces napomáha socialistická zákonosť ako výraz vôle vládnucej triedy. Ide tu však práve o to, že robotnícka trieda musí vládnuť (nad zbytkami buržoázie) preto, aby v budúcnosti odstránila akúkoľvek nadvládu človeka nad človekom. Ďalej tu ide o to, aby bola zaručená správna cesta vpred, ktorá bola vytvorená na základe vedeckého poznania aj zo strany tých príslušníkov robotníckej triedy, ktorí doteraz celkom nepochopili nevyhnutný vývoj spoločnosti (tu sa práve potvrdzuje to, čo sme hovorili o priebehu nevyhnutnosti cez činnosť ľudí) — to je už však aj vec ideologickej prevýchovy, odstraňovania prežitkov kapitalizmu vo vedomí ľudí a pod.